

იკონოგრაფიის გზით გაცხადებული და დამკვიდრებული წმინდანის სახელი

ნანა გონჯილაშვილი

*ვილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, თსუ ასოცირებული
პროფესორი*

რეზიუმე: არც ერთ ძველ ქართულ წყაროში, IX საუკუნიდან XIX ს-ის 30-იან წლებამდე, იერუსალიმიდან მცხეთაში კვართის ჩამომტანი ელიოზის დის სახელი „სიდონია“ არ იხსენება. სხვადასხვა ეპოქის კედლის მხატვრობაში (IX-XIII, XVII-XIX სს.) მინიატიურებსა და ხატებზე წარმოდგენილ ცხოველმყოფელი სვეტის აღმართვა-ამაღლების სცენაში, არც XVII-XVIII ს.ს-ის კათალიკოსთა საბეჭდავებზე და ვახტანგ VI-ის დროშაზე „სიდონია“ არსად არაა გამოსახული. XIX ს-ში გამოცემულ „წმ. ნინოს ცხოვრების“ მოთხრობებში, ძირითადად, ელიოზის და „სიდონიად“ იწოდება, როგორც ქართველთათვის საყოველთაოდ ცნობილი ფაქტი. თეიმურაზ ბაგრატიონის თხზულებაში „ისტორია დაწყებითგან ივერიისა...“ ცხრამეტი საუკუნის მანძილზე პირველად ვხვდებით კვართის მიმრქმელი ელიოზის დის სახელს „სიდონიას“. მ. საბინინის „საქართველოს სამოთხეში“ მოთავსებულ ნიკოლოზ გულაბერისძის „საკითხავში“ ელიოზის დის სახელთან ფრჩხილებში მოთავსებულმა „სიდონიამ“, აგრეთვე ხატის „საქართველოს წმინდა მართლმადიდებელი ეკლესიის დიდებაში“ ელიოზის დის სახელის აღნიშვნამ უდიდესი როლი ითამაშა ელიოზის დის „სიდონიას“ სახელის პოპულარიზაციასა და დამკვიდრებაში.

საკვანძო სიტყვები: *სიდონია, თეიმურაზ ბაგრატიონი,
მ. საბინინი*

XIX ს-ის ბოლოს საქართველოს სულიერ ცხოვრებაში მნიშვნელოვანი მოვლენა მოხდა, ქართული ქრისტიანული კულტურა ახალი საგანძურით შეივსო. „საქართველოს ეკლესიის დიდება“ - ასეთი სახელწოდება ჰქონდა ხატს, რომელიც ცნობილი ქართველი მოღვაწის მიქაელ-გობრონ საბინაშვილის (საბინინის) თაოსნობითა და მისი უშუალო მონაწილეობით შეიქმნა. ხატის ლითოგრაფია პირველად ლაიფციგში (1889 წ.), შემდეგ კი ბერლინში (1895 წ.) დაიბეჭდა. იგი დაიწერა ძველი ქართული ხატების, ფრესკებისა და მინიატურების საფუძველზე, რომელთაც მიხეილ საბინინი მთელი ცხოვრების მანძილზე გულდასმით სწავლობდა.

ხატის კომპოზიცია ამგვარია - ცენტრში იხილვება ანგელოზი, რომელიც აღმართავს სასწაულმოქმედ სვეტს. მის ზემოთ გამოსახულია მაცხოვარი ორმაგი კურთხევით, ქვევით მწოლიარე კვართმირქმული ქალწული სიდონია, ხოლო მარჯვნივ და მარცხნივ სივრცე მთლიანად ეთმობა ქართველ წმინდანებსა და მოღვაწეთ, პირველი საუკუნიდან დაწყებული, მეჩვიდმეტე საუკუნის ჩათვლით - მოწამეებს, მეფეებსა და მხედრებს, ეპისკოპოსებსა და ბერებს. ამდენად, ხატი თავისი შინა-არსით ქრისტიანული საქართველოს სულიერი ისტორიის მატანეა, ცხოველმყოფელი ძალითა და, ქართული საგალობლის დარად, შინაგანი ჰარმონიით აღვსილი, ზესთასოფლის მიწიერებაში განმასახოვნებელი.

„საქართველოს ეკლესიის დიდებაში“ წმინდანებს სვეტი-ცხოვლის სასწაული აერთიანებთ, რომელიც უფლის კვართზეა ამოზრდილი და დაფუძნებული. უფლის კვართი, როგორც აღინიშნა, გულზე აქვს მიკრული გარდაცვლილ ქალწულს, რომლის თავზე იხილვება წარწერა „სიდონია“. „წმ. ნინოს ცხოვრების“ რედაქციების კვლევისას ყურადღება მიიქცია სწორედ ამ სახელმა, რომლის ისტორია ფრიად საინტერესო და იდუმალებით მოცული აღმოჩნდა. კვლევა-ძიებამ ერთობ მოულოდნელ შედეგებამდე მიგვიყვანა. აღმოჩნდა, რომ ძველ ქართულ თხზულებებში კვართის მიმრქმელი ქალის სახელი არ იხსენება.

„წმ. ნინოს ცხოვრების“ შატბერდული რედაქციის (X ს.) მიხედვით, იერუსალიმიდან მცხეთაში დაბრუნებულ ელიოზს

შეეგება და: „ხოლო დაჲ მისი მიეგებვოდა... და მოეხზა ყელსა მმისა თვისისასა და მოულო სამოსელი იგი იესუმსი და შეიტკბო მკერდსა თვისსა ზედა” [14, გვ. 129] და უმაღლვე აღესრულა. თხრობიდან ირკვევა, რომ მეფე ამაზაერს სურდა იესოს სამოსის წაღება, მაგრამ დიდი გლოვის გამო შეშინდა და გარდაცვლილი „დედაკაცის” ხელის ხლება ვერ იკადრა [14, გვ. 129]. ელიოზმა და იესოს კვართთან ერთად დამარხა. მსგავსი ვითარებაა „წმ. ნინოს ცხოვრების” ჭელიშურ რედაქციაში (XII ს.) [14, გვ. 129], სინური ხელნაწერისა (N/Sin- 50, IX-XI ს.) [23, გვ. 355] და ლეონტი მროველის (XI ს.) [12, გვ. 99-100] რედაქციებში - კვართის მიმრქმელს და და დედაკაცი ეწოდება. არსენ ბერი (XII ს.) მეტაფრასტიკის კვალობაზე განავრცობს ტექსტს. მიუხედავად ამისა, ელიოზის და აქაც იხსენება როგორც ქალწული, დედაკაცი, სათნოებითა და ღვთის-მოშიშობით შემკული [2, გვ. 31-32], გარდაცვლილ ქალთან დაკავშირებულ პასაჟებში კი იგი მკვდრად და წმინდა დად იწოდება [2, გვ. 31-32]. უცნობი ავტორის (XIII ს.) პერიფრაზული რედაქცია აღნიშნულთან დაკავშირებით იმეორებს არსენ ბერისეული თხზულების მონაცემებს [18, გვ. 69-71].

ყოველივე ზემოაღნიშნულის შედეგად ირკვევა, რომ „წმ. ნინოს ცხოვრების” რედაქციებში (IX-XIII სს.) კვართის მიმრქმელი ქალის სახელი არაა წარმოჩენილი. იგი მოიხსენება როგორც „დაჲ ელიოზისი”, „სათნოებითა და ღვთის-მოშიშობით” შემკული „ქალწული”, „დედაკაცი” და „მკუდარი”. როგორც ჩანს, თხზულების ავტორებისათვის უცნობია „სიდონია”.

ეფრემ მცირის ნაშრომში - „უწყებაჲ მიზეხსა ქართველთა მოქცევისასა, თუ რომელთა წიგნთა შინა მოიკსენების”, სვეტიცხოვლის ტაძრის აგებაზეცაა საუბარი, თუმცა უფლის კვართის ისტორიაზე არაფერია თქმული.

საქართველოს კათოლიკოს ნიკოლოზ გულაბერისძისთვისაც (XII ს.) უცნობია ელიოზის დის სახელი. თხზულებაში „საკითხავი სუეტისა ცხოველისაჲ”, კუართისა საუფლოდსა და კათოლიკე ეკლესიისაჲ” კვართის მიმრქმელს და და დედაკაცი ეწოდება [5, გვ. 13, 15]. „საკითხავის” ბოლოს

(XVII-XVIII სს-ის ხელნაწერები) დართული მინაწერი გვაუწყებს, რომ იგი ქართული კულტურის დიდ მოამაგესა და მწიგნობარს, დომენტი (IV) კათალიკოსს, შეუსწორებია. არც მას სცოდნია ელიოზის დის სახელი, რადგან თხზულებაში ამ კუთხით ცვლილება არ შეუტანია.

ელიოზის დის სახელი უცნობია „ქართლის ცხოვრების“ მარიამ დედოფლის ვარიანტისათვის [19, გვ. 80-81], „ქართლის ცხოვრების“ ძვ. სომხური თარგმანისათვის [21, გვ. 94-95], აგრეთვე მ. ბროსეს მიერ თარგმნილი და გამოცემული წიგნის „ქართლის ცხოვრება დასაბამითგან მეთატყრაძე საუკუნემდის“ (1849 წ.) [20, გვ. 40-41, 80] მიხედვითაც. ელიოზის დის სახელი არ იხსენიება ვახუშტი ბატონიშვილის თხზულებებშიც „საქართველოს ისტორია“ [7, გვ. 64] და „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“ [8, გვ. 81-82]. ვახუშტი ბატონიშვილს, როგორც ჩანს, არც კი სმენია ელიოზის დის სახელი, სხვა შემთხვევაში, სქოლიოში მიანიშნებდა რამეს (სხვა საკითხებზე არაერთი გადმოცემა აქვს მოხმობილი).

ზემოაღნიშნულ თხზულებებში, როგორც „წმ. ნინოს ცხოვრებათა“ რედაქციებში, კვართის მიმრქმელ ქალწულს და, დედაკაცი და მკვდარი ეწოდება.

უფლის კვართზე საუბარია ანტონ I-ის „წყობილსიტყვაობაში“ (თავი „თვს ღირსისა დედისა ჩუჴნისა და ქალწულისა ნინა მოციქულთა სწორისა“). აქ მისი ადგილსამყოფლის გაცხადება წმ. ნინოს ძალისხმევის შედეგადაა მიჩნეული [1, გვ. 112]. ერთ-ერთ ქვეთავში „თვს საღმრთოდს კუართისა“ ანტონ I გადმოგვცემს უფლის კვართის რაობას, მის ისტორიას [იქვე, გვ. 74]. აქ არაფერია ნათქვამი ელიოზზე, მის დედასა და დაზე. ანტონ I-ს თხზულებაში „მარტირკა“ კვართი სიმბოლურად აქვს გააზრებული.

სულხან-საბა ორბელიანი „სწავლანში“ და „სამოთხის კარში“ რამდენჯერმე ახსენებს უფლის კვართს (უფლის კვართისა და მონაზონთა კვართის შინა-არსზე გემოდღვრავს), მის ისტორიაზე კი არაფერს ამბობს. შესაბამისად, ელიოზის დაზე აქ არაფერია თქმული. მსგავსი ვითარებაა იოანე ბატონიშვილის ენციკლოპედიური ხასიათის ნაშრომში

„კალმასობა“ (1813-1828 წწ.) (თავი „სვეტი ცხოვლისათვის“) [11, გვ. 70].

ამდენად, ძველი ქართული თხზულებების განხილვის შედეგად ირკვევა, რომ არც ერთ ძველ ქართულ წყაროში, IX საუკუნიდან XIX ს-ის 30-იან წლებამდე, ელიოზის დის სახელი მოხსენებული არაა.

ქართლის მოქცევის ამბებს უცხოური წყაროებიც გადმოგვცემენ. IV-V სს-ის ბერძნული წყაროები (გელასი კესარიელი, რუფინუსი, სოკრატე სქოლასტიკოსი, ერმია სოზომენე) სვეტის აღმართვის სასწაულის აღწერისას უფლის კვართის შესახებ არაფერს ამბობენ.

ქრისტეს კვართის შესახებ სომხურ მწერლობაში დაცულია ლეგენდა ორი რედაქციით: „არქიელი იოანე ოქროპირის თხზულება ზეგარდმო გადმოსული უფლის უკერავი ქიტონის შესახებ“ და „სომეხთა მეფე აზგარის ისტორია“. აქ არაფერია თქმული ჯვარცმის შემდგომ უფლის კვართის ისტორიაზე.

მოვსეს ხორენაცის თხზულება „სომხეთის ისტორია“ დაწვრილებით გადმოგვცემს ლეგენდას მეფე აზგარის შესახებ; ქართლის მოქცევასთან დაკავშირებით უფლის კვართი საერთოდ არაა ნახსენები. ამდენად, „სიდონია“ აღნიშნულ წყაროებში არ ჩანს.

საკითხის შესასწავლად მნიშვნელოვანია XVIII-ის ძველი რუსული წყაროების განხილვა, რომლებშიც უფლის კვართის შესახებ ცნობებია დაცული.

წიგნში - „მასალები ქართულ-რუსული ურთიერთობის ისტორიის მიხედვით“ (1615-1640 წწ.) მოყვანილია საბუთი, რომლის მიხედვით, მიხეილ თეოდორეს ძის მეფობისას რუსეთის პატრიარქ ფილარეთის ბრძანებით მდივან ივან გრამოტინმა ახალი მონასტრის მესენაკე იოანიკეს გამოჰკითხა ქრისტეს კვართისა და სხვა სიწმინდეების შესახებ. იოანიკეს თქმით, იერუსალიმში ყოფნისას გაიგო, რომ კვართი წილად ზედა ქართველ მეომარს, რომელმაც კვართი თავის დას აჩუქა. აქვე წარმოჩენილია ძველი ქართულ თხზულებათაგან განსხვავებული პასაჟი - ქალწულმა დაიწყო ქრისტეს ერთგული ცხოვრება და მშობლებს სთხოვა, როცა

გარდაიცვლებოდა, კვართში გახვეული დაემარხათ [13]. ამბობდნენ, რომ „...ხე აღმოცენდა კვართიდან, რომელშიც ჩადებულია მკვდარი ქალწული, და იმ მეომრისა, რომელმაც ქრისტესგან ჩამოხსნა კვართი” [13, გვ. 97].

„პალესტინური მართლმადიდებლური კრებულის” ტექსტი გვამცნობს, რომ მცხეთას სტუმრობდა ა. სუხანოვი. სვეტიცხოვლის არქიელსა და კათალიკოსს მისთვის უამზიათ უფლის კვართის ისტორია. თხრობაში ელიოზის ნაცვლად ლონგინია დასახელებული [22, გვ. 76]. ა. სუხანოვი კვართის მიმრქმელს დად და ქალწულად მოიხსენებს. საინტერესოა ერთი გარემოება - ა. სუხანოვი როგორც აღნიშნავს, ლონგინთან ერთად იერუსალიმში წასული მისი მეგობრის სახელი დაავიწყდა. ამდენად, მას რომ სცოდნოდა ლონგინის დის სახელი, აუცილებლად მოიყვანდა, ან მიუთითებდა, რომ დაავიწყდა.

ს. ბრაილოვსკის ნაშრომში „ახალი ვარიანტი მოთხრობისა უფალი ჩვენი იესო ქრისტეს კვართზე” (1889 წ.) საუბარია 1621 წელს შაჰ-აბასის მიერ რუსეთის მეფე მიხეილ თევდორეს მისა და პატრიარქ ფილარეთისადმი საქართველოდან წადებული უფლის კვართის მირთმევაზე. ს. ბრაილოვსკის მოჰყავს ტექსტი ერთი მოთხრობისა - „სიტყვა უფალი ჩვენი იესო ქრისტეს კვართის შესახებ”. აქ მეორდება ზემოაღნიშნული თხრობა მეომრისაგან კვართის დისთვის გადაცემის შესახებ [4]. განსხვავებულია ერთი მონაკვეთი, კერძოდ, ქალწული კვართს დიდი ხნის მანძილზე ინახავდა; გარდაცვალებისას ითხოვა, კვართში შეესუდრათ. სამოცი წლის შემდეგ გათხარეს ის ადგილი და იხილეს ქალწულის უხრწნელი სხეული; კვართს მეოთხედი ნაწილი „მოგლიჯეს” და გაუკეთეს ლუსკუმა და ა.შ. [4, გვ. 20-21].

ამდენად, XIX ს-ის ბოლოს რუსულ წყაროებში დაცულ XVII ს-ის ტექსტებში უფლის კვართის შესახებ არსებულ მოთხრობებში კვართის მცხეთაში ჩამომტანის და კვართთან ერთად დაკრძალული ქალის სახელი არაა მოყვანილი. იგი ხან „დად” იხსენება და ხან - „ქალწულად”.

საკითხის კვლევის თვალსაზრისით, საინტერესოა ფრესკებზე ასახული სვეტის აღმართვა-ამაღლების კომპოზიციებზე დაკვირვება.

დავით გარეჯის მრავალმთის უდაბნოს მონასტრის მთავარი ეკლესიის სადიაკვნეს მოხატულობაში (IX-XIII სს), ანისის ეკლესიის (1215 წ.), სვეტიცხოვლის ტაძარის (სვეტის შემკობა-მოხატვა 1678-1688 წწ.-ს), სამთავროს მონასტრის მაყვლოვანის ეკლესიის (XIX ს-ის დასაწყისი), ბოდბის მონასტრის (XIX ს.) ფრესკებზე დაცულ წარწერებში „სიდონია“ არ იკითხება.

სვეტის სასწაულია ასახული სადღესასწაულოს - 425 მინიატურაზე (1718 წ.), რომელზეც წარწერები არაა, ხოლო სადღესასწაულოს A-152 მინიატურაზე (1742 წ.) არსებულ წარწერებში („სვეტი ცხელი“, „წა“: ნინო) კვართის მიმრქმელ ქალწულთან წარწერა არ არის.

მსგავსი ვითარებაა XVII-XVIII სს-ის კათალიკოსთა (ნიკოლოზ კათალიკოსის, დომენტი II-ის, დომენტი III-ის, ბესარიონ კათალიკოსის, ანტონ I-ისა და ანტონ II-ის) საბეჭდავებზე, რომელთა მთავარი სიუჟეტი სვეტი-ცხოვლის სასწაულია. „სიდონია“ არ გვხვდება არც ვახტანგ VI-ის დროშაზე გამოსახულ სვეტი-ცხოვლის აღმართვის სასწაულში.

ცნობილია, რომ სვეტიცხოვლის ტაძარში სვეტთან მირონის ამოსვლის ადგილას დატოვებული ღიობი ვერცხლით მოჭედული ხატით (XVIII ს.) იხურებოდა. მასზე ამოტვიფრულია წარწერები. ხატის მომჭედელს რომ სცოდნოდა ელიოზის დის სახელი, უცილებლად ამოკვეთდა, რადგან პეტრე და პავლე მოციქულთა, წმ. ნინოსა და მირიან მეფის გამოსახულებებს შესაბამისი წარწერები აქვთ.

მასალის განხილვიდან როგორც ჩანს, IX ს.-დან დაწყებული XVIII საუკუნეების შუა წლებამდე ქართულ წყაროებში ელიოზის დის სახელი „სიდონია“ მოხსენებული არაა.

XIX საუკუნეში თბილისსა და ქუთაისში იბეჭდება „წმ. ნინოს ცხოვრების“ შემცველი მოთხრობები - 1868 წელს თბილისში გამოიცა იროდიონ ელიოზიძის, „სამკედროს მღუდლის“, მიერ ლექსად თქმული „აღწერა ცხოვრებისა

წმიდისა მოციქულთა სწორისა ნინასი, ქართუჴლთა განმანათლებლისა”. ავტორი უფლის კვართან დაკავშირებულ მოვლენებს მცხეთაში საერთოდ არ ახსენებს. ასეთივე ვითარებაა 1899 წელს თბილისში დაბეჭდილ თხზულებაში „ცხოვრება ქართველთა განმანათლებლის წმ. ნინოსი. ქართულიდამვე მდაბიურად გადმოღებული მ. შარაძის მიერ” და 1895 წელს ქუთაისში გამოცემულ თხზულებაში „ქართველთ განმანათლებელი წმინდა ნინა”.

1878 წელს თბილისში დ. ლაზარემა და ივ. არაქელოვმა გამოსცეს თხზულება „დღესასწაული უფლისა კვართისა და ცხოვრება წმიდისა ნინოსი, ქართველთ განმანათლებლისა”. აქ ელიოზის და „სიდონიად” იწოდება, როგორც ყველასათვის ცნობილი ფაქტი. ასეთივე ვითარებაა 1887 წელს ქუთაისში „მწყემსის” რედაქციის მიერ გამოცემულ თხზულებაში „მცხეთის სობორო და წმინდა ნინო ქართველთ განმანათლებელი”, აგრეთვე 1890 წელს ქუთაისში ამავე ჟურნალში დაბეჭდილ მოთხრობაში „წმიდა ნინა ქართველთ განმანათლებელი”.

ამდენად, XIX ს-ის ბოლოს გამოცემულ „წმ. ნინოს ცხოვრების” მოთხრობებში, ძირითადად, ელიოზის და სახელით „სიდონია” იხსენება როგორც ქართველთათვის საყოველთაოდ ცნობილი ფაქტი.

საგანგებოდ შევისწავლეთ XIX-XX სს-ის ქართველ და უცხოელ მეცნიერ-მკვლევართა ნაშრომები, რომლებშიც ქართლის მოქცევის საკითხებია განხილული. ირკვევა, რომ მეცნიერთა და მწერალთა ერთი ნაწილი საერთოდ არ ახსენებს კვართის მიმრქმელი ქალის ეპიზოდს, შესაბამისად, არც მის სახელს (პ. იოსელიანი, დ. ბაქრაძე, ე. თაყაიშვილი, კირიონ II, არქიმანდრიტი ამბროსი ხელაია, ს. ბარათაშვილი, ი. ჯავახიშვილი, მ. თამარაშვილი, ა. წერეთელი, ი. ჭავჭავაძე, ი. გოგებაშვილი, ეპისკოპოსი ლეონიდე, მღვდელი მ. კელენჯერიძე, ევ. ნიკოლაძე, ს. კაკაბაძე, ალ. მანველიშვილი, გ. ბარამიძე); ა. ხახანაშვილი საუბრობს აღნიშნულ საკითხზე, თუმცა „სიდონიას” არ ახსენებს; მ. ბროსემ და ნ. მარმა იციან „სიდონია”, თავად არ ახსენებენ, მაგრამ იმოწმებენ თ. ჟორდანიას წიგნიდან ციტირების გზით. ელიოზის დას

„სიდონიას” უწოდებენ (როგორც ყველასათვის ცნობილ ფაქტს) მ. სელეზნიოვი, ა. მურავიოვი, მ. ჯანაშვილი, თ. ჟორდანი, პ. ხუროშვილი, ა. ნატროევი, ზ. ჭიჭინაძე, კ. კეკელიძე, ტ. რუხაძე, არქიმანდრიტი რაფაელი. ამ პერიოდში (XIX-XX სს-ში), როგორც ჩანს, არ დაინტერესებულან ელიოზის დის სახელის „სიდონიას” წარმოშობის კვლევით. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ პირველად ეს საკითხი წამოჭრა და მიმოიხილა ე. მამისთვალაშვილმა, მონოგრაფიაში „ქრისტეს კვართის ისტორია” (2003წ.). აღნიშნულ ნაშრომში (საკითხს რამდენიმე გვერდი ეთმობა) მიკვლეული არაა „სიდონიას” ხსენების ზუსტი პირველწყარო. ე. მამისთვალაშვილის დაფიქსირებულ ცნობას (ქართულ წყაროებში „სიდონიას” მოუხსენებლობისა) იმოწმებს ე. ბუბულაშვილი („საქართველოს ეკლესიის სიწმინდეები”, თბ., 2007).

საგანგებოდ თავის ადგილას არ განვიხილეთ თეიმურაზ ბაგრატიონის თხზულება „ისტორია დაწყებითგან ივერიისა” (1848 წ.). აქ ცალკე თავად შეტანილია „წმ. ნინოს ცხოვრება”. საინტერესოა ერთი გარემოება - ავტორი „ისტორიის” დასაწყისში მეფე ადერკის მეფობაზე თხორობისას უფლის კვართის მცხეთაში ჩატანის ისტორიას გადმოგვცემს და მას ახალი პასაჟებით ამდიდრებს. აქვე დამოწმებულია წყარო - „საღმრთონი წერილნი საქართველომსა ეკლესიისანი მოუთხორობენ ესრეთ” [9, გვ. 136].

თეიმურაზი პირველი ავტორია, რომელიც ელიოზის დისა და დედის სახელებს აღნიშნავს: „ხოლო დედაჲ ამა ელიოზ ურიისა სარრა და დაჲ ელიოზისა ქალწული სიდონია...” [იქვე, გვ. 136].

ჩვენ არ ვიცით, თეიმურაზ ბატონიშვილს კონკრეტულად რომელი წყაროდან მოაქვს ელიოზის დედისა და დის სახელები, ან ის განსხვავებული ეპიზოდები, ზღაპრულ ხასიათს რომ ატარებენ. თეიმურაზი ნაშრომის წინასიტყვაობაში აღნიშნავს, რომ მოიძია და შეკრიბა საქართველოს უძველესი ისტორიის ცნობები და არც ერთი დაუტოვებია უყურადღებოდ [9, გვ. 1-2]. თეიმურაზ ბატონიშვილის პასუხისმგებლობა „საქართველოს ისტორიის” მიმართ კარგადაა წარმოჩენილი მისი წერილებიდან მარი

ბროსესადმი. ერთ-ერთ წერილში იგი აღნიშნავს, რომ თავისი ნაშრომისათვის ასამდე წიგნს იკვლევდა და იყენებდა; მისი სახელისათვის სირცხვილი იქნებოდა, კარგი ნაშრომი რომ ვერ შეექმნა. ამასთანავე, მისი თქმით, მარი ბროსესაც ვერ მიაღებინებდა უვარგის შრომაში მონაწილეობას. ისეთი ნაშრომი უნდა წარედგინა „სააზიო საზოგადოებაში“, მისი ნაღვაწი არად მისაჩნევი არ გამხდაიყო. „ასეთი საქმე არის ცხოვრების აღწერა, რომ არც ერთს სხვის კელოვნებას არა ჰგავს და ამაზედ დიდი სიფრთხილე უნდა ისტორიის დამწერსა... ეს წიგნი, ღმერთს ერწმუნე, ღამე და დღე კელში მიჭირავს, ჩემის კელითა ვწერ. არ შეიძლება რომ სხვას დავაწერინო, წამიხდენენ...“ [10, გვ. 62].

წერილი ისეთი გულწრფელობითა და მოქალაქეობრივი პასუხისმგებლობითაა დაწერილი, ძნელია არ ვერწმუნოთ. თეიმურაზი ნაშრომს ოცი წლის მანძილზე წერდა. მას ხელი მიუწვდებოდა ჩვენთვის ბევრ უცნობ წყაროზეც, შესაძლოა, იქ მოიძია აღნიშნული ცნობები. „ივერიის ისტორიის წინასიტყვაობის“ შენიშვნაში იგი წერს, რომ მან თავისი ბიძის, ანტონ კათალიკოსის, მიერ ძველი ქართლის ცხოვრებიდან შეკრებილი მოთხრობები, რომლებიც მრავალი წყაროდან იყო ამოღებული, გადაწერა [9]. შესაძლოა, სწორედ ანტონ II-ის მოთხრობებიდან აქვს თეიმურაზს გადმოღებული ელიოზის დედისა და დის სახელები. გასათვალისწინებელია ისიც, რომ თეიმურაზი, როგორც თავად შენიშნავს, წყაროდ იყენებდა ზეპირად გაგონილსა და ზღაპარსიტყვაობასაც, რადგან ყოველივე ეს, მისი თქმით, არ იყო უგულველსაყოფი. მართლაც, როგორც ზემოგანხილული მოთხრობა მოწმობს, თეიმურაზ ბატონიშვილი „ზეპირად სმენილს“ და „ზღაპარსიტყვაობასაც“ ხშირად იყენებს; შესაძლოა, ელიოზის დედისა და დის სახელები ამგვარი გზითაც იყოს გაჩენილი, დანამდვილებით ვერაფერს ვიტყვით. ყოველ შემთხვევაში, თეიმურაზ ბატონიშვილის თხზულებაში „ისტორია დაწყებითგან ივერიისა...“ ცხრამეტი საუკუნის მანძილზე პირველად ვხვდებით კვართის მიმრქმელი ელიოზის დის სახელს „სიდონიას“. აღნიშნული გარემოება სამეცნიერო ლიტერატურაში დღემდე არ იყო ფიქსირებული.

ქართველთა ცნობიერებაში დღემდე მტკიცედაა გამჭვდარი და ტრადიციულ ცნობადაა აღიარებული ელიოზის დის სახელი „სიდონია“, ელიოზის, ხალხისა და მეფის მოწადინება გარდაცვლილი ელიოზის დის ადგილიდან ვერშეძვრის უშუდეგო მცდელობანი; თუმც კი თითქმის არავინ იცის, რომ ეს თეიმურაზ ბატონიშვილის დამსახურებაა და არა „წმ. ნინოს ცხოვრების“ უძველესი რედაქციების მოწმობა.

თ. ბატონიშვილის თხზულების მსგავსად, ასევე ბოლოს მოვიტოვეთ მ. საბინინის თხზულებათა განხილვა.

მ. საბინინის წიგნში „საქართველოს სამოთხე“ (1882წ.) დაბეჭდილ ნიკოლოზ გულაბერისძის ”საკითხავში“ ყურადღება მიიქცია ერთმა გარემოებამ. ერთ-ერთ თავში „მოთხრობა აზიათარ მღდელისაგან კუართისათვის საუფლოდსა, თუ ვითარ მოგუენიჭა“ ვკითხულობთ: ელიოზს ”ესუა... დედა ტომისაგან ელი მღუდლისა და კუალად ერთი დაამ (სიდონია)” [6, გვ. 76]. როგორც ვხედავთ, მ. საბინინს განმარტების მიზნით ფრჩხილებში მოუთავსებია „სიდონია“, რომელიც ამავე ტექსტში სხვაგან არ გვხვდება. ამ ფაქტით მ. საბინინი სხვათათვისაც ცნობილს ხდის წყაროთაგან დაფარულ სახელს ”სიდონიას”.

მ. საბინინი წიგნში „ივერიის (ქართული) ეკლესია VI საუკუნის დასასრულამდე“ (1877 წ.) გადმოგვცემს ელიოზის გამგზავრებას იერუსალიმში და ამასთან დაკავშირებულ რეალიებს. იგი ამ ამბების გადმოცემისას სქოლიოში განმარტებებს აკეთებს; ერთ-ერთის წყაროდ თეიმურაზია დასახელებული.

მ. საბინინის შემდგომი თხრობა (რომელიც, მისივე თქმით, ქართული ეკლესიის გადმოცემას, უფლისწული თეიმურაზის „ისტორიას“, ”ქართლის ცხოვრებას“, მცხეთის ტაძრის ძველ სვინაქსარს და სხვა მრავალ შესანიშნავ ხელნაწერს ემყარება) სიდონიასა და კვართის ამბებს უკავშირდება. მ. საბინინი თხრობის მანძილზე სამჯერ იმოწმებს თეიმურაზის „საქართველოს ისტორიას”.

ჩვენი ნაშრომის დასაწყისში როგორც აღინიშნა, მ. საბინინის თაოსნობით 1889 წელს შეიქმნა ხატი „საქართველოს

ეკლესიის დიდება”. ელიოზის დის ცხედართან გაკეთებულია წარწერა „სიდონია”.

მ. საბინინის წერილში „ახსნა სურათისა საქართველოს წმინდა მართლმადიდებელი ეკლესიის დიდება” (1899 წ.), ელიოზის დედის სახელი „სარა” მოიხსენება, რომელიც მხოლოდ თეიმურაზ ბატონიშვილთან იკითხება.

ზემოაღნიშნულიდან გამომდინარე, საბინინისათვის კვართის ისტორიაზე თხრობის უმთავრესი წყარო თეიმურაზ ბატონიშვილის თხზულებაა.

ჩვენი აზრით, მ. საბინინის მიერ „საქართველოს სამოთხეში”, კერძოდ, ნიკოლოზ გულაბერიძის „საკითხავში” ელიოზის დის სახელთან ფრჩხილებში „სიდონიას” ჩამატებამ, აგრეთვე „საქართველოს ეკლესიის დიდებაში” კვართის მიმრქმელი ქალის სახელის აღნიშვნამ უდიდესი როლი ითამაშა „სიდონიას” პოპულარიზაციასა და დამკვიდრებაში. იმხანად იმდენად მნიშვნელოვანი იყო ამ ორი საუნჯის არსებობა ქართველებისათვის, რომ არცაა გასაკვირი ზემოაღნიშნული ცნობების დამკვიდრებაში მათ გადამწყვეტი როლი ეთამაშა. ვფიქრობთ, ამ საქმეში უფრო დიდი წვლილი ხატს მიუძღვის, რადგან „საქართველოს სამოთხე” ყველასათვის ხელმისაწვდომი არ გახლდათ. აღსანიშნია ის გარემოებაც, რომ მ. საბინინის მიერ ხატზე გამოსახულ წმინდანთა საუფლოში სიდონიას განთავსება მისი წმინდანად აღიარების ერთგვარი წინსწრება, თუ შეიძლება ითქვას, წინასწარმეტყველება აღმოჩნდა.

საქართველოს ეკლესია აღიარებს გვიანდელ ტრადიციას და ელიოზის დას სახელით „სიდონია” მოიხსენებს. უფლის კვართის მიმრქმელი სიდონია ეკლესიის მიერ დღეს ქართველთა პირველ წმინდანადაა მიჩნეული.

ბგ. ქართულ წყაროებში „სიდონიას” მოუხსენებლობის მიზეზად ჩვენ მისი ტაბუირების ფაქტორიც ვივარაუდეთ, რასაც თხზულებებში უფლის კვართის ადგილმდებარეობის გასაიდუმლოების წარმომაჩენელი ეპიზოდები გვაფიქრებინებს [14, გვ. 87, 112, 130; ფ, გვ. 129-130].

უნდა აღინიშნოს, რომ სიტყვა „სიდონი” ნიშნავს თევზჭერას [3]. „სიდონი” ძველი აღთქმის I წიგნში,

დაბადებაში, გვხვდება. „სიდონი“ ადამიანის საკუთარი სახელია („ხოლო ქანაან შვა სიდონ პირმშოდ...“ დაბ. X, 15) და ფინიკიის ქალაქის სახელწოდებაც („და იყვნეს საზღვარნი ქანანელთანი სიდონითგან...“ (დაბ. X, 19). სახელი „სიდონია“ თევზს ნიშნავს. ცნობილია, რომ თევზი ერთ-ერთი უძველესი დაქარაგმებული სიმბოლოა ქრისტესი. "Ichtyc" - ი ამგვარად განიმარტება: Iesus Christos Theon Yios Soter, რაც ნიშნავს იესო ქრისტე, ძე ღვთისა, მაცხოვარი. ამდენად, „სიდონია“ თავისი შინა-არსითაც უკავშირდება ქრისტეს.

და ბოლოს, ერთ გარემოებაზეც გვინდა შევაჩეროთ ყურადღება. ჩვენ შემთხვევით არ ვუწოდებთ ელიოზის დას „კვართის მიმრქმელს“. გავიხსენოთ მართალი სვიმეონის, მიმრქმელის, შესახებ სახარებისეული თხრობა (ლუკ. 2, 25-35). თუ დაუფკვირდებით, მართალი სვიმეონისა და ელიოზის დასთან დაკავშირებით აღწერილ ამბებში გარკვეულ მსგავსებას შევნიშნავთ: როგორც მართალმა სვიმეონმა მიირქვა ჩვილი იესო, ელიოზის დამ მკერდში ჩაიკრა, მიირქვა, უფლის კვართი. შესაძლებელია ითქვას, რომ მართალ სვიმეონთან დაკავშირებული ამბავი და უფლის მირქმის მოვლენა პარადიგმაა ელიოზის დის ცხოვრების უფლისეული სიწმინდის მოლოდინის, მისგან უფლის კვართის მირქმისა და აღსასრულის ეპიზოდებისა.

დამოწმებული ლიტერატურა:

1. ანტონ ბაგრატიონი, *წყობილსიტყვაობა, I*, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა რ. ბარამიძემ, „მეცნიერება“, თბილისი 1972.
2. არსენ ბერი, „ცხოვრება და მოქალაქეობა და ღუაწლი წმინდის და ღირსისა ჩუენისა ნინოისი“, *ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, ტ. 3*, „მეცნიერება“, თბილისი 1973.
3. არქიმანდრიტი ნიკიფორე, *ბიბლიური ენციკლოპედია*, მოსკოვი 1891 (რუსულ ენაზე).
4. ბრაილოვსკი, ს, „ახალი ვარიანტი მოთხრობისა უფალი ჩვენი იესო ქრისტეს კვართზე“, *Библиограф*, 1889, №1, V წელი, ნ. მ. ლისოვსკის რედ., სანკტ-პეტერბურგი 1890 (Брайловский С.,

«Новый вариант повести о ризе Господа нашего Иисуса Христа», *Библиограф*, СПД, 1889, №1).

5. ნიკოლოზ გულაბერისძე, „საკითხავი სვეტისა ცხოველისამ, კუართისა საუფლოდსი და კათოლიკე ეკლესიისამ“, წიგნში *საქართველოს სამოთხე*, შვეკრებილი ხრონოლოგიურად და გამოცემული პეტერბურგის სასულიერო აკადემიის კანდიდატის ივერიელის გობრონ (მიხაილ) პავლის ძის საბინინის მიერ, საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა, პეტერბურგი 1882.
6. ნიკოლოზ გულაბერისძე, „საკითხავი სვეტისა ცხოველისამ, კუართისა საუფლოდსი და კათოლიკე ეკლესიისამ“, წიგნში *გულაბერისძე ნიკოლოზ, თბზულებანი*. გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა, ლექსიკონი და საძიებლები დაურთო ნ. სულავამ, მცხეთა 2008.
7. ვახუშტი ბატონიშვილი, *საქართველოს ისტორია, ნაწ. I*, განმარტებული და შევსებული ახლად შექმნილის არხეოლოგიურისა და ისტორიულის ცნობებით დ. ძ. ბაქრაძის მიერ, გამოცემა გ. დ. ქართველიშვილისა, ძველი საქართველოს საზოგადო ქარტიით, 1885.
8. ვახუშტი ბატონიშვილი, *აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ქართლის ცხოვრება, ტ. IV*, ს. ყაუხჩიშვილის რედ., გამომც. „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი 1973.
9. თეიმურაზ ბატონიშვილი, *ისტორია დაწყებითგან ივერიისა, ესე იგი გიორგიისა, რომელ არს სრულიად საქართველოდსა*, სამეცნ. აკად. სტამბა, სანკტ-პეტერბურგი 1848.
10. თეიმურაზ ბაგრატიონის *წერილები აკად. მ. ბროსესადმი*, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, წინასიტყვაობა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ს. ყუბანიევილიმა, „მეცნიერება“, თბილისი 1964.
11. იოანე ბატონიშვილი, *კალმასობა, ქართული პროზა*, წ. VI, „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი 1984.
12. ლეონტი მროველი, „წინოს მიერ ქართლის მოქცევა“, *ქართლის ცხოვრება, ტ. I*, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, „სახელგამი“, თბილისი 1955.
13. *მასალები ქართულ-რუსული ურთიერთობის ისტორიის მიხედვით (1615-1640წწ.)*, დოკუმენტები დასაბეჭდად მოამზადა და წინასიტყვაობა დაურთო მ. პოლიევკტოვმა,

ოსუ-ს გამომც., თბილისი 1937. (Полиевктов, М., *Материалы по истории грузино-русских взаимоотношений, 1615-1640*, Тб. 1937).

14. „მოქცევაჲ ქართლისაჲ, წმ. ნინოს ცხოვრების“ შატბერდულ-ჭელიშური რედაქციები“, *ძველი ქართული აგიოგრაფიული ძეგლები*, საქ. სსრ მეცნ. აკად. გამომც., თბილისი 1953.
15. საბინინი, მ., *საქართველოს სამოთხე, „სრული აღწერა ლუაწლთა და ვნებათა საქართუდლოს წმიდათა“*, პეტერბურგი 1882.
16. საბინინი, მ., *ივერიის (ქართული) ეკლესია VI საუკუნის დასასრულამდე*, სანკტ-პეტერბურგი 1877 (История грузинской церкви до конца VI века. С.-Петербург 1877).
17. სულხან-საბა ორბელიანი, *თხზულებანი, ტ. III*, გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა, შენიშვნები და ლექსიკონი დაურთო ივ. ლოლაშვილმა, „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი 1963.
18. უცნობი ავტორი, „ცხოვრებაჲ და მოქალაქობაჲ ღირსისა და მოციქულთა სწორისა ნეტარისა ნინომის“, *ძეგლები, ტ. III*, „მეცნიერება“, თბილისი 1973.
19. *ქართლის ცხოვრება, მარიამ დედოფლის ვარიანტი*, ტფილისი 1906.
20. *ქართლის ცხოვრება დასაბამითგან მეთაფხრამეტე საუკუნემდის*, თარგმნილი და გამოცემული დვაწლითა უ. ბროსე, წევრისა საიმპერატორო აკადემიის მეცნიერებათა, ნაწ. I, ძველი მოთხრობა, 1969 წლამდის ქრისტეს აქეთ, სანკტ-პეტერბურდი 1849.
21. *ქართლის ცხოვრების ძველი სომხური თარგმანი*, ქართული ტექსტი და ძველი სომხური თარგმანი გამოკვლევითა და ლექსიკონით, ილ. აბულაძის რედაქციით, ოსუ-ს გამომც., თბილისი 1953.
22. ცინცაძე, ი., *ვასილ გაგარასა და არსენ სუხანოვის ცნობები საქართველოს შესახებ (XVII საუკუნის რუსული მასალები საქართველოს ისტორიისათვის)*, „მეცნიერება“, თბილისი 1965.
23. „წმ. ნინოს ცხოვრება, სინური ხელნაწერი“ (გამოსაცემად მოამზადა და შენიშვნები დაურთო ზ. ალექსიძემ), *კრებ. წმინდა ნინოს ცხოვრება და ქართლის მოქცევა*, ლიტერატურის ინსტიტუტის მეგზური, ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტის გამომც., თბილისი 2009.